

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A bajai Jánoska-eresztés

Baja város céhjeivel, céhszokásaival többen foglalkoztak.¹ Magáról a molnár céhről is írtak és az alábbiakban bemutatni szándékozott Jánoska-eresztésnek is van némi irodalma.² A Jánoska-eresztés eredetileg a bajai vízimolnárok, majd később a vízenjárók összességének (tehát a hajósoknak, dereglyéseknek, halászoknak, csónakosoknak stb.) vízi ünnepe volt. Mint említettem, nem teljesen ismeretlen, de a róla szóló ismertetések elszórtak, töredékesek, és sem a szokás eredetére, jellegére, összefüggéseire, sem mai viszonyaira nem adnak kielégítő felvilágosítást. Dolgozatom célja az, hogy a Jánoska-eresztés fellelhető ismertetéseit összefoglalva, a szükségesekkel kiegészítve fényt adjon a szokás eddigi homályos részére is.³

A Jánoska-eresztést Nepomuki Szent János névünnepe előestéjén, május 15-én szokták tartani. Nepomuki Szent János a vízenjárók védszentje, prágai pap, királyneí gyónató volt. Vencel cseh király 1383. május 16-án, miután különféle kínzásokkal nem tudta belőle kivenni Johanna királyné gyónási titkát, megkötözve és száját széthasítva a Prágán átfolyó Mold-

vába dobatta. A hagyomány szerint Prága népe még azon az éjszakán csodát látott: fényesen tündöklő csillagok úszkáltak a Moldva vizén, játszva le-felbukkantak. Egyik-másik mellett karesú hárfa lebegett, és húrjaikról szent dallamok szálltak az éjszakába. A vízenjárók ezt a vízbe ölt és a vízben csodát mutató szentet választották védőjükké, és emlékére a céhvilágban általánosan elterjedtek különféle ünnepélyek. Ezek közül az ünnepélyek közül a bajai Jánoska-eresztés szempontjából legjelentősebbek azok, amelyek a folyóban fel-felbukó csillagokra emlékeztetve, égő szurok-koszorúkat úsztattak a vízben, amelyek vízi tűzjátékkal, fáklyás, lampionos kivilágítással kapcsolatosak.

Baja vízimolnárai a Szent Jánosról nevezett városrészben (IX. kerület) telepedtek meg. A városrész a múlt század első felében keletkezett. Közvetlenül a Duna partjára, a város központjától mintegy 1000 méterre épült. Még ma is négy utcából áll (Molnár-, Vízi-, Kápolna- és Sugovica utca), és a várossal való összeépülése még ma sem teljes. Keletkezésekor egészen önálló kis telep volt. Létesü-

¹ A bajai céhek „Jakovás” szokása. Budapesti Napló. 1901. decz. 25. — *Bellosits Bálint*, Bajai czéh-szokások. Ethn. 1901, 126—130.

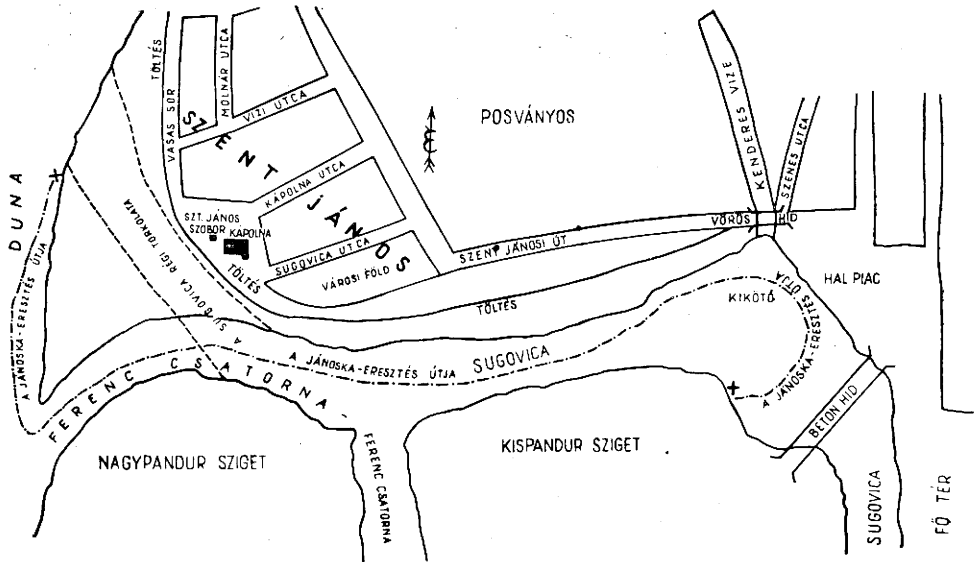
² *Bácskai János György*, A bajai vízimolnár-céh története, szokásai és babonái. Hajnalodik. 1942. — *Kordás Antal*, A dunai molnárság. Nyr. 1902, 15.

³ A Ferenc-esatorna R. T. Igazgatósága megengedte, hogy május hó 15-én este a Jánoska kíséretében résztvevő csónakok és dereglyék díjmentesen bejöhessenek (Független Magyarország, 1923. máj. 15.) A cikk megemlékezik arról, hogy a felvonuláson a színházban működő katonai zenekar fog játszani. — Régi tradícióknak hódolt tegnap este Baja város népe. (Független Magyarország, 1923. máj. 17. Vezércikk.) — Nepomuki Szent János ünnepe. Vencelci cíj a Sugovicán. (Független Magyarország, 1923. máj. 17.) Elmondja a védszent történetét és fájdalomosan állapítja meg, hogy esztendőik óta csendesen, zajtalanul, szürkén múlt el a május 15-i est. — A bajai vízi molnárok ünnepe (Független Magyarország, 1925. máj. 16.) Ismerteti Nepomuki Szent János történetét, megemlékezik a Szent János-kápolna 50 éves jubileumáról és hivatalos segítséget sürget

népszokásaink megmentése érdekében. — Szent János ünnepély. (Bajai Újság, 1930. máj. 15.) Bejelentí, hogy anyagiak hiányában ezúttal a felvonulás elmarad. Eddig mi írja az ismeretlen cikkíró a molnárok utódai nagy áldozatokkal fenntartottuk a szokást, de most már nem bírjuk. Utal arra, hogy az ünnepek egyházi részei ugyanúgy, mint eddig, most is megtartatnak. — A szentjánosi búcsú ünnepi ajátosságainak sorrendje. (Bajai Újság, 1932. máj. 15.) A hagyományos Szent János ünnepély ezúdon, tekintettel a rendkívül nehéz helyzetre, elmarad. — Csodálatosan sikerült a „Jánoska-eresztés” kedden este. (Bajai Újság, 1934. máj. 17.) Köszönetet mond a cikk dr. Madarász Lajosnak, az idegenforgalmi hivatal vezetőjének a hathatós segítségért, amivel sikerült ezt a szép bajai szokást feltámasztani. — Látványos szent János ünnepély lesz május hó 15-én. (Bácskai Újság, 1940. máj. 11. Rövid visszpillantást tartalmaz az ünnepek múltjára. — Kedvező idő esetén ma este 8 órakor kezdődik a tűzjátékos szent János ünnepsg a Kamarásdunán. (Bácskai Újság, 1940. máj. 15.) Szépen érzékelteti az ünnepsg idegenforgalmi reklám jellegét.

lése is bizonyítja azt a nagy jelentőséget, amit Baja akkori életében a vízimolnárok betöltöttek. A múlt század közepe táján a bajai Dunán több, mint 40 vízimalom őrlött, a vízimolnárság majd félezer embernek adott kenyeret. A telepre később, a molnárság hanyatlásával párhuzamosan, más vízenjárók is, elsősorban halászok,

ünnepélyes, áldással (János áldása) egybekötött litánia szokott lenni a kápolnában. A litánia befejezésével a molnárok kihozták a kápolnából Nepomuki Szent János faszobrát és egy zöld ágakkal, virágokkal, színes papírzacsokkal, szalagokkal, valamint a céh- és templomi zászlókkal feldíszített, színes lampionokkal,

A Jánoska-eresztés útvonalának térképvázlata

települtek. Ma is itt él a legtöbb halász, és a szentjánosiak mindegyikének van valami köze a vízhez. A kis telep központja az 1875-ben épített Szent János kápolna. Ennek helyén előzőleg harangláb állott, ezt 1855-ben készítették. A Jánoska-eresztés szorosan a Szent János városrészhez és a Szent János kápolnához kapcsolódik. Ezért azután az alább bemutatott formájában 1875, illetőleg 1855-nél régiebb nem lehet. Sajátságos, hogy múlt századbeli említése mincsen, és általában alig található rávonatkozó adat. Ez abból magyarázható, hogy a Jánoska-eresztést szokásos egyházi ünnepélynek, búcsúnak vették, amiről megszokottsága miatt feljegyzéseket nem készítettek. Még a molnár-céhtársulat helyében 1873-ban alakult ipartársulat alapszabályai sem emlékeznek meg róla.⁴

A kápolna búcsúja a védszent névünnepe, május 16. Ennek előestéjén

templomi lámpákkal, fáklyákkal és gertyákkal kivilágított dereglyére, később kompra vitték. A szobrot a dereglye, illetőleg komp orrára egy feldíszített emelvényen helyezték el. Mögötte foglaltak helyet a molnár mesterek, később, amikor számuk megcsappant, sőt teljesen el is fogyott, a híres molnár családok ivadécai, még később pedig, amikor az ünnepélyt hivatalosan pártfogolt városi eseménnyé tették, városi és egyházi vezetők. A szobrot vivő dereglye, illetőleg komp előtt a vezércsónak haladt. Ebből lötték ki a rakétákat, engedték ki a „tüzes tengeri kigyókat”, a *herkentyűket*.

A szobrot vivő dereglye, illetőleg komp az előkelőségek helye volt. A legmódosabb, a céh, illetve az ipartársulat életében nagy szerepet játszó családok fejei tartózkodtak csak rajta, és a négy legjobb legény, akik kétoldali evezéssel hajtották a szobrot vivő dereglyét, kompot. A szobor után szép rendben ugyancsak kivilágított és feldíszített dereglyék, csónakok következtek. Minden vízenjáró

⁴ A volt bajai molnár-céhtársulat helyében alakult ipartársulat alapszabályai. Baja, 1873.

vagy csónaktulajdonos kötelességének tartotta, hogy a Jánoska-eresztésen részt vegyen. A résztvevő vízi járművek száma olyan nagy szokott lenni, hogy a Ferencsatorna R. T. erre az alkalomra díjmentesen beengedte a csatornába a felvonulásban résztvevőket.

A Jánoska-eresztés voltaképpen egy vízi körmenet volt. Színes rakéta fellövése után megindult a vezércsónak, a szobrot vivő komp, és utánuk a többi jármű. Lassan ereszkedtek le Szent Jánostól a Sugovica — újabb nevén Kamarás Duna — bejáratáig a Dunán. Aztán a Sugovicán egészen a főtér alá, a mai beton hídig jöttek. Amikor a Sugovicához értek, és a vezércsónak befordult, a parton mozsarakat sütöttek el, jelezve, hogy a menet már ott tart. Útközben színes rakétákat löttek ki, görögtűzet gyújtottak, a szobrot hozó járművön vagy egy közvetlenül utána jövő dereglyében elhelyezkedő zenekar — legtöbbször fúvós — pedig vidám nótákat játszott. A színpompás vízi felvonulást a partokon nagy tömeg várta, kíséerte és nézte végig. A Jánoskát hozó komp a Pandúr szigetre menő hídig jött, egy kört eveztek vele, aztán kikötött. A szobrot partra vitték (ez néha el is maradt) és rövid üdvözlő beszédek után, melyeknek lényege a molnárok, a vízenjárók éltetése, a védszent iránti hála kifejezése voltak, a szigeten általános mulatság kezdődött. A Jánoskát pedig szép csendben visszavitték a kápolnába, ahol aztán a Jánoska-eresztést követő hét napon ájtatosságokat tartottak.⁵

Az ünnepélyt befejező mulatozásra jól felkészültek. A vízenjárókat felállított sátrak, csapravert hordók várták. A halászok napokkal előre gondoskodtak a „János napi halpaprikás” számára megfelelő, közepes nagyságú halakról. A János napi halpaprikást a legtapasztaltabb halászok készítették és megvendégték vele a Jánoska-eresztésen résztvevő polgármestert, városi vezetőket és esetenként a litániákat tartó lelkészeket.

A Jánoska-eresztés szokásában két, egymástól eléggé távoli igény elégült ki. Az egyik a vízenjárók vallásossága, a másik pedig a vízenjárók mulatozó természetű volt. Mindkét igény közös okokra vezethető vissza. A vízenjárók az állandó veszélyben forogva, másoknál jobban hozzátkötte a természeti sajátosságokhoz, vallásosak voltak. Ugyanakkor az életmódjuk zsákmanólyoló esőkevényei miatt inkább könnyelműek, mulatság kedvelők is

voltak mint mások, amit általános jó-módjuk is elősegített. A vallásos indokok közt húzódik meg az is, hogy a vízenjárók új évkezdésének az ünnepe is volt. Ez a motívum azonban egészen elhálványult.

Bácskai közmondás, hogy ha sok a víz a molnár bort iszik, ha pedig kevés, akkor vizet.⁶ Ez azonban csak a becsületes molnárokra vonatkozott. Kovács Antal, aki maga is bajai vízi molnár családból származott és a Jánoska-eresztés feltámasztásán serényen munkálkodott, azonban azt írja, hogy a nép a molnárokat tolvajnak tartja.⁷ Nemesak akkor isznak bort, ha nagy a víz, hanem akkor is kiveszik, a búzát megvizezik. Van is pénzük a mulatásra, szeretik az italt, a vidámságot. A halászok nem különben. Errefelé is ismeretes az a közmondás, hogy átkozott a hal a harmadik vízben. Nem is isznak rá mást, csak bort. A könnyen jött az könnyen megy — mondják az efféle emberek vagyonára.

Ezért aztán a Jánoska-eresztés alapjában véve vallásos szokásában, a szokás virágzása idején, a nem vallásos elemek kerültek túlsúlyba. Például a vízi menetben résztvevő zenekar nem egyházi, hanem világi nótákat játszott. Az ünnepség hangsúlya a díszes felvonulásra, a vízenjárók éltetéséből álló üdvözlő beszédekre és az egész éjszaka tartó mulatozásra esett. Ezt bizonyítja a Jánoska-eresztéssel kapcsolatos, széltelesen ismeretes egyik eset is. Egyszer a szobrot visszavivő molnárlegények útközben kiszálltak inni egy pohárral a Pandur szigeten. Amikor fizetniük kellett volna, kiderült, hogy nincsen náluk pénz. A legények a szobrot, a Jánoskát zálogba tették. Másnap váltották ki a módos molnár gazdák és vitték vissza a kápolnába. Egy másik, már kevésbé elterjedt monda még jobban alátámasztja a vízenjárók mulatós kedvéről mondottakat. Eszerint az egyik Jánoska-eresztéskor annyira felöntöttek a garatra, hogy a szobrot vízbejuttették és csak nehezen tudták kihalászni.⁸ Ebből a motívumból fejlődött aztán az a vélekedés, hogy a Jánoska-eresztéskor, az ünnepély végén a szobrot a vízbe dobják és csak másnap halásszák ki.

A Jánoska-eresztésnek a két világháború között Baját fürdővárossá fejleszteni akaró vezetősége új szint adott. Idegenforgalmi célok elérése érdekében nemcsak feltámasztották a szokást, ha-

⁵ *Bácskai János György* i. m. és *Solymos Ede* gyűjtése 1957. áprilisában Krikovszky Vince (szül.: 1883) volt vizimolnár és hajóstól. Türr István Múzeum Adattára. III.

⁶ *Margalits Ede*, Bácskai közmondások és szólásokmódok. Baja. 1877. 12.

⁷ *Kovács Antal* i. m.

⁸ *Solymos Ede* i. m.

nem anyagi támogatással külsőségeiben fényessé és a vízieserkészek, katonaság, tűzoltóság stb. bekapcsolásával reprezentációs alkalommá tették. A fényes külső alatt azonban mindinkább fogyott a belső tartalom. A vízenjárók és rajtuk belül elsősorban a vízi molnárok jelentőségének, számának csökkenésével a szokás valódi tartalmát illetően már 1930 táján megszünt. Az utolsó Jánoska-eresztést 1941-ben tartották, de ez és az ezt megelőzőek már csak annyiban voltak a vízenjárók ünnepei, hogy vízen tartották a felvonulást.

A város szerb megszállása alatt és azokban az években, amikor gazdasági

nehézségek miatt nem tartották meg, a szokás vallásos része domborodott ki. Ez maradt aztán meg mindmáig is.

Összefoglalva, láthatjuk, hogy a Jánoska-eresztés egy általános szokás közelmúltbeli, helyi felvirágzása szoros kapcsolatban a vízi molnársággal. Sajnálatos, hogy a hatósági pártfogás éppen azokat az elemeket szorította benne háttérbe, amelyek egyrészt folytatásai lettek volna a szokás eredeti tartalmának, másrészt melyek képesek lettek volna a Jánoska-eresztés szokását átmenteni a jelenkorba is.

Baja

Dankó Imre

Sárkányozás

Sokféle játék van, mindeniknek örül a gyermek a csendesebb gombozástól, pennázástól, dőlézástól, bigézéstől, csigázástól kezdve a mozgalmasabb labdajátékokig, de valamennyit felülmúlja a sárkányozás: minden fiúgyermeknek vágyai netovábbja. Tavasz játék ez is, de ezt nem lehet benn az udvarban játszani mint a többieket, csakis az utcán, tágas helyen, városszélen. Ahogy az idő kienyeged, a föld felszárad, és porzik az út, már délutánoként iskola után megjelentek fenn a kék égen a fehér sárkány finoman rezgő, hosszú farkokkal. Örömmel néz fel rá még a felnőt is. Hát még a gyerekek micsoda sóvárgással szemlélik, szinte belefájdul a nyakuk.

Könnyű a gazdag gyermeknek. Ha sárkányozni akar, hát csinálnak neki, van pénz abban a pillanatban, ahogy elgondolja. De a szegény gyermek az én iskoláskoromban (1880-as évek) nem kérhetett szüleitől, úgyis tudta előre, hogy nem kap ilyen haszontalanságra. Csak akkor kapott pénzt, ha rokon ment a házhoz. Várni kellett hát, míg ezek közül valamelyik ellátogatott, és adott 1—2 krajcárt, vagy valami ürüggyel elment hozzájuk, hátha adnak. Ha nem volt kilátás arra, hogy rokontól pénzt kapjon, csereberélt iskolás pajtásaival plajbászért, pennáért, *üveglikker*ért (üveggolyó), madzagot meg cukorért, enniivalóért, — mikor miért. A rokonoktól kapott krajcárokat összegyűjtötte, s ha volt 9—10 krajcárja, vett a cimboráitól madzagot, kivél hogy tudott megegyezni. Boltban 4 krajcárért adtak egy kis gomolyag spárgát, ebből legalább három kellett. Arra törekedett minden gyermek, hogy száz öl hosszú

madzagja legyen, azon ment magasra a sárkány. A szerzett madzagot a mennyiséghez illő darab gömbölyű fára előbb rákötötte, aztán tekerte fel nyolcas hajításokban.

Az összegyűjtött pénzből 2 krajcárt sárkánynak való papirosra költöttek. Boltban vettek nagy újságpapirost. Legalkalmasabb volt abban az időben az Egyetértés napilap. Sokan a tiszta fehér papirost szerették, s olyant vettek.

A sárkányhoz való nádszálak beszerzése sem volt könnyű dolog, jóllehet a 80-as években még a legtöbb ház, istálló, öl teje nádból készült. „Létöröm a kezétöket, ha mögtudom, hogy a tetéjből kihúzkodjátok a nádat!” — szólott a szülői intelem; mégis a tetéből sikeredett az ki valahogy, csak olyan részből, ahol nem vették észre a hiányt, az istálló, vagy a disznóól hátuljából. Ha pedig a sajátukéból nem volt merszük, húztak a máséból, amelyiket hamarabb érték, leginkább a szomszédét. A görbe nádszál nem volt alkalmas, csak az egyenes.

A csiriznek való lisztért is sokat kellett rimánkodni. „Azt lássa mög apád, majd ad mind a kettőtöknek” — ijesztette édesanyjuk. Erre még jobban kérlelték: „Csak annyit adjon, amennyi a félmarok középebe belefér.” Addig kunyoráltak, míg kaptak. „De mög né lássa apád, olyan helyre mőnjétök!” hangzott a figyelmeztetés. Nagy örömmel húzódtak a színbe, a ház végebe, a ház háta mögé, ahol nem voltak útban, s nem háborgatták őket.

Ilyenféle módon került össze a sárkány anyaga.